

بررسی ویژگی‌های آل فرعون در تفاسیر فریقین

غلامحسین اعرابی^۱

ابوالفضل صادقی^۲

چکیده

هدف قرآن، عبرت‌پذیری از اقوام گذشته است. یکی از این اقوام، قوم فرعون است. بسیاری از اصول و سنت‌هایی که خداوند متعال در سرتاسر این کتاب شریف، به صورت کلی بیان فرموده است، در داستان قوم فرعون به چشم می‌خورد. نگارنده در این جستار، نخست، آل فرعون و گستره کاربرد آن را در آیات قرآن بررسی کرده و در ادامه به تبیین ویژگی‌های اخلاقی، فرهنگی، عقیدتی و رفتاری آنان در قرآن کریم و تفاسیر فریقین پرداخته و در نهایت، از عذاب‌ها و گرفتاری‌های آل فرعون در دنیا و آخرت، سخن به میان آورده است.

واژگان کلیدی: آل فرعون، فرعون، عبرت، قصص قرآن.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

golamhosein.arabi@gmail.com

sadeghi9610@gmail.com

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم

۲. کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن دانشگاه قم (نویسنده مسئول)

۱. طرح مسئله

نگاهی به آیات قرآن، اهتمام فراوان این کتاب مقدس به تبیین داستان آل فرعون از زوایای گوناگون را نشان می‌دهد. در آیات قرآن، در زمینه احوال دیگر پیامبران، همچون نوح، هود، صالح و شعیب (علیهم السّلام) تنها احتجاج آنان با قومشان دیده می‌شود؛ اما در زمینه موسی (ع) تفصیل بیش‌تری ملاحظه می‌شود. (نک: ابوالفضل خوش منش، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۹۱)

۲. پیشینه بحث

در لابلای کتب تفسیری، مطالب بسیاری به صورت پراکنده موجود است؛ اما تاکنون اثر مستقل و جامعی در زمینه موضوع مورد بحث در این مقاله تدوین نشده است. در این مقاله برآنیم، در ابتدا به معرفی آل فرعون و بررسی گستره کاربرد آن در آیات قرآن پرداخته و در ادامه به تبیین ویژگی‌های اخلاقی، فرهنگی، عقیدتی و رفتاری آل فرعون از نگاه قرآن و تفاسیر فریقین پردازیم و در نهایت، از عذاب‌ها و گرفتاری‌های آل فرعون در دنیا و آخرت، سخن به میان آوریم.

۳. معرفی آل فرعون

برای آن که به معرفی دقیق تعبیر "آل فرعون" پردازیم، بایستی با واژگان "آل" و "فرعون" به صورت مستقل آشنا شویم. بنابراین در ابتدا، با مراجعه به فرهنگ‌های لغت، به بررسی معنای لغوی واژه آل می‌پردازیم و در ادامه به تبیین واژه فرعون و تحلیل شخصیت وی اقدام نموده و در پایان، به معرفی تعبیر آل فرعون می‌پردازیم.

«فرعون» لقب حاکمان مصر در دوران‌های پیش از بطالسه بوده است. (نک: موسوی بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۷۵). بطالسه، جمع واژه بطلمیوس است و نام دیگر این سلسله، بطالمه یا لاکیدها بوده که پس از اسکندر مقدونی توسط بطلمیوس اول در مصر تأسیس

حضور وی به نمایش گذاشتند و لشگریان وی در دریای سرخ هنگام تعقیب قوم حضرت موسی (ع) هلاک شدند، پسر سیزدهم رامسس ثانی بوده است که در روزگار وی، اقتدار مصر رو به نقصان گذاشت. (جیمز هاکس، ۱۳۷۵، ص ۶۴۹)

طبق نظر مفسران شیعه و اهل سنت، منظور از آل فرعون، قوم فرعون، پیروان، لشگریان و همکیشان وی هستند. (نک: طبری، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۱۳؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۳۸۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۹۱؛ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۶۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۸۱۸؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۸، ص ۲۲۶)

تعبیر «آل فرعون» ۱۴ مرتبه در قرآن به کار رفته است. در این آیات از کُفر، تکذیب، شکنجه‌گری، هشدار و عذاب فرعونیان در دنیا و آخرت سخن به میان آمده است. (نک: بقره، ۴۹ و ۵۰؛ آل عمران، ۱۱؛ اعراف، ۱۴۱ و ۱۳۰؛ انفال، ۵۴ و ۵۲؛ ابراهیم، ۶؛ قصص، ۸؛ غافر، ۴۶ و ۲۸؛ قمر، ۴۱). قرآن از کسانی که همراه و همفکر و کارگزار فرعون بوده اند، با تعبیر «قوم» (۲۷ مرتبه)، «ملاً» (۱۳ مرتبه) و «جُند و جُنود» (۶ مرتبه) یاد کرده است. این تعابیر معادل «آل فرعون» به کار رفته‌اند. (خوش منش، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۹۱)

درخصوص هر یک از این موارد، جهت اختصار، تنها به بیان یک شاهد مثال می‌پردازیم.

الف. قوم: وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ؛ و به یقین، پیش از آنان قوم فرعون را بیازمودیم و پیامبری بزرگوار برایشان آمد. (دخان، ۱۷)

ب. ملاً: ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ؛ آنگاه بعد از آنان، موسی را با آیات خود بسوی فرعون و سرائقومش فرستادیم.

ولی آنها به آن [آیات] کفر ورزیدند. پس بین فرجام مفسدان چگونه بود (اعراف، ۱۰۳)

ج. جند: وَاتْرِكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ؛ و دریا را هنگامی که آرام است پشت سر بگذار که آنان (فرعونیان)، سپاهی غرق شدنی اند. (دخان، ۲۴)

جالب توجه اینکه قارون با اینکه از بنی اسرائیل و قوم حضرت موسی (ع) بوده، اما در ردیف فرعون، هامان و آل فرعون قرار گرفته است. (عنکبوت، ۳۹). همچنین آسیه با اینکه

در این پژوهش‌ها، تفسیر تفسیر فی ظلال القرآن، جلد دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۵، شماره ۴

همسر فرعون بوده، اما از آل وی به شمار نیامده و مثل اهل ایمان معرفی شده است. (تحریم،

(۱۵)

۴. ویژگی‌های آل فرعون از نگاه قرآن و تفاسیر فریقین

بر طبق آیات قرآن و آنچه مفسران فریقین در ذیل آیات مورد بحث، بیان نموده‌اند، ویژگی‌های اخلاقی، فرهنگی و رفتاری فرعونیان را می‌توان در موارد زیر دسته‌بندی نمود:

الف. برده‌گیری، شکنجه‌گری و نسل‌کشی: «وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكَ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكَ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَظِيمٌ؛» و [به یاد آرید] آنگاه که شما را از [چنگ] فرعونیان رها نیدیم، [آنان] شما را سخت‌شکنجه می‌کردند، پسرانتان را سر می‌بریدند و زنهایتان را زنده می‌گذاشتند و در آن [امر، بلا و] آزمایش بزرگی از جانب پروردگارتان بود. (بقره، ۴۹)

بر طبق این آیه، ویژگی‌های آل فرعون، شکنجه نمودن، کشتن فرزندان و زنده نگهداشتن زنان بنی اسرائیل شمرده شده است و از آنجا که ضمیر «کُم» به بنی اسرائیل بر می‌گردد، احتمال داده می‌شود، اساساً یکی از اهداف آل فرعون از زنده نگهداشتن زنان و دختران، به بردگی و کنیزی گرفتن آنان بوده و این، امتحان بزرگی از سوی پروردگار متعال دانسته شده است. (نک: رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۸۰)

ضمناً این موضوع در آیات دیگری، همچون (اعراف، ۱۴۱) و (ابراهیم، ۶) نیز با نقلی تقریباً مشابه، بیان گردیده است.

ب. دنیاپرستی: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ * كَذَّبَ آلُ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ...؛» در حقیقت، کسانی که کُفر ورزیدند، اموال و اولادشان چیزی [از عذاب خدا] را از آنان دور نخواهد کرد و آنان خود، هیزم دوزخند. [رفتارشان] مانند رفتار خاندان فرعون و کسانی که پیش از آنان بودند... (آل عمران،

(۱۰-۱۱)

این آیه، منشِ آلِ فرعون را تکیه بر مال، اولاد، دنیاپرستی و احساس بی نیازی از خداوند متعال برشمرده است.

صاحبِ جواهر الحسان می نویسد: این آیه اشاره به کافرانِ زمانِ پیامبر اکرم (ص) دارد که مشابه فرعونیان، به اموال و فرزندان خود مَبَاهات می کردند؛ امّا قرآن آنان را هیزم آتش جهنّم دانسته است. (ثعالبی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۱۱۴)

ج. بُت پرستی و کُفر به خداوند: وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ؛ و سران قوم فرعون گفتند: آیا موسی و قومش را رها می کنی تا در این سرزمین فساد کنند و [موسی] تو و خدایانت را رها کند؟ [فرعون] گفت: بزودی پسرانشان را می کُشیم و زنانشان را زنده نگاه می داریم و ما بر آنان مسلط هستیم. (اعراف، ۱۲۷).

با دَقّت در این آیه، در می یابیم که فرعونیان، رها نمودن پرستشِ خدایانِ دروغین را یکی از آثار تبلیغ و ترویجِ آیینِ حضرت موسی (ع) می دانستند و به دلیل اصرار فراوان بر بُت پرستی خویش، فرعون را به مقابله با آن حضرت تحریک می کردند. (نک: رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۷۹)

د. بدشگون دانستنِ حضرت موسی (ع) و پیروانش: فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائَرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ؛ پس هنگامی که نیکی [و نعمت] به آنان روی می آورد، می گفتند: این برای [شایستگی] خود ماست و چون گزندِی به آنان می رسید، به موسی و همراهانش شگون بد می زدند. آگاه باشید که [سرچشمه] بدشگونی آنان تنها نزد خداست [که آنان را به بدی اعمالشان کیفر می دهد]، لیکن بیشترشان نمی دانند. (اعراف، ۱۳۱)

در این آیه ملاحظه می شود، آل فرعون، مبارك بودن و وفور نعمت های خود را از روی عُجب و خودپسندی، تنها شایستگی خویش می پنداشتند. ضمناً آنان، خود را منشأ خیر می دانستند و نسبتِ شوم و نامبارك بودن به حضرت موسی (ع) و پیروانش می دادند؛ امّا خداوند این را تنها نوعی پندار دانسته و نفی نموده است. (همان، ج ۱، ص ۳۸۱)

در این آیه، شایستگی و نیکی، تنها نزد خداست و بدشگونی و بدی، تنها نزد خداست. (نک: رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۷۹)

هـ. **جهل و نادانی:** فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ؛ پس هنگامی که نیکی [و نعمت] به آنان روی می آورد، می گفتند: این برای [شایستگی] خود ماست و چون گزندى به آنان می رسید، به موسی و همراهانش شگون بد می زدند. آگاه باشید که [سرچشمه] بدشگونی آنان نزد خداست [که آنان را به بدی اعمالشان کیفر دهد]، لیکن بیشترشان نمی دانند. (اعراف، ۱۳۱)

در این آیه، اکثریت آل فرعون، افرادی نادان دانسته شده اند.

و. **کُفر، لجاجت و سحر و جادو دانستن معجزات موسی (ع):** وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقَصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ * وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ يَتَسَحَّرْنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ؛ و در حقیقت، ما فرعونیان را به خشکسالی و کمبود محصولات دچار کردیم باشد که عبرت گیرند و گفتند: هرگونه پدیده شگرفی که به وسیله آن، ما را افسون کنی و برای ما بیاوری، ما به تو ایمان آورنده نیستیم. (اعراف، ۱۳۰ و ۱۳۲).

دقت در آیه اول نشان می دهد که قرآن، کُفر، لجاجت و سرسختی نسبت به پذیرش آیات الهی را از دیگر ویژگی های اخلاقی و عقیدتی آل فرعون دانسته و این در آیه ۵۲ سوره انفال نیز اشاره گردیده است. ضمناً در آیه دوم مشاهده می کنیم که فرعونیان مردمی بودند که معجزات حضرت موسی (ع) را سحر و جادو می دانستند و هرگز حاضر به پذیرش و ایمان آوردن به آنها نبوده اند.

ز. **استکبار و تبهکاری:** فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ؛ پس بر آنان طوفان و ملخ و کنه ریز و غوگها و خون را به صورت نشانه هایی آشکار فرستادیم و باز سرکشی کردند و گروهی بدکار بودند. (اعراف، ۱۳۳)

دقت در این آیه، روشن می سازد که آل فرعون، علیرغم مشاهده آیات حقایق حضرت موسی (ع)، دچار روحیه استکباری و استبدادی بوده و به تبهکاری می پرداختند. ضمناً جمله

«وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ» بر ثبات و استمرارِ تبهکاریِ فرعونیان دلالت دارد. (همان، ج ۱، ص ۳۸۲).

ح. پیمان شکنی و اعتقاد به تأثیر دعا در رفع مشکلات: وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ * فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْخُوءِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ؛ و هنگامی که عذاب بر آنان فرود آمد، گفتند: ای موسی، پروردگارت را به عهده‌ی که نزد تو دارد، برای ما بخوان، اگر این عذاب را از ما برطرف کنی، حتماً به تو ایمان خواهیم آورد و بنی اسرائیل را قطعاً با تو روانه خواهیم ساخت و چون عذاب را از آنان برداشتیم، باز هم پیمان شکنی کردند. (اعراف، ۱۳۴-۱۳۵).

از این آیات بر می آید، عهدهایی بین حضرت موسی (ع) و قوم فرعون به مدت معینی بود. برای مثال، اگر حضرت موسی (ع) می گفت که خداوند این عذاب را از شما بر می دارد، به شرطی که ایمان بیاورید و بنی اسرائیل را با من روانه کنید، اضافه می کرد، اگر تا فلان مدت به این عهد وفا نکردید، عذاب مرتفع نخواهد شد، لذا بر طبق این آیه، می بینیم، فرعونیان پس از این که عذاب به طور موقت از آنان برداشته می شد، باز هم پیمان شکنی می کردند. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۸، ص ۲۲۸).

همچنین توجه به این آیات، روشن می سازد، آل فرعون به دعا کردن و تأثیر آن در رفع مشکلات معتقد بودند؛ زیرا به منظور برطرف شدن عذابشان، از موسی (ع) تقاضای دعا کردند. (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۱۱، ص ۲۶۶). ضمناً با توجه به این که عذاب، به طور موقت از آنان برطرف گردید، روشن می شود، حضرت موسی (ع)، تقاضای آنان را پذیرفته، برایشان دعا نموده و مستجاب هم گردیده است.

ط. غفلت و تکذیب آیات الهی: فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ؛ سرانجام از آنان انتقام گرفتیم و در دریا غرقشان ساختیم؛ چرا که آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل بودند. (اعراف، ۱۳۶).

در این بخش از تفسیر تفسیر المیزان، جلد دوم، شماره ۱۳۵، شماره ۴

این آیه دلالت دارد، بر اینکه کُفر و جُحود حق، عصیان و گنهکاری و همچنین ظلم و ستمگری، از ویژگی‌هایِ فرعونیان بود و سبب به هلاکت رسیدن و غرق شدن آنان گردید.

(زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۳۰)

ل. انکار، عناد، برتری طلبی و فسادگری: فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ * وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ؛ و هنگامی که آیات روشنگر ما به سویشان آمد، گفتند: این سحری آشکار است و با آن که دل‌هایشان بدان یقین داشت، از روی ظلم و تکبر آن را انکار کردند. پس بین فرجام فسادگران چگونه بود. (نمل، ۱۳-۱۴)

این آیه، دیگر ویژگی‌های اخلاقی آل فرعون را انکار، عناد، ستمکاری، برتری طلبی و فسادگری دانسته است.

م. خطاکاری: فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرْنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ؛ پس خاندان فرعون، او را [از آب] برگرفتند تا سرانجام، دشمن [جان] آنان و مایه اندوهشان باشد. آری، فرعون و هامان و لشکریان آنان خطاکار بودند. (قصص، ۸) همان‌طور که می‌بینیم، این آیه، فرعون و لشگریانش را مردمی خطاکار در اعمال و رفتار معرفی نموده است.

ن. اسرافکاری، دروغگویی و توطئه‌چینی به جهت کشتن حضرت موسی (ع): قَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ؛ و مردی مؤمن از خاندان فرعون که ایمان خود را نهان می‌داشت، گفت: آیا مردی را می‌کشید که می‌گوید: پروردگار من خداست؟ و مسلماً برای شما از جانب پروردگارتان دلایل آشکاری آورد و اگر دروغگو باشد، دروغش به زیان اوست و اگر راستگو باشد، برخی از آنچه به شما وعده می‌دهد، به شما خواهد رسید، چرا که خداوند، کسی را که افراط کار دروغ زن باشد، هدایت نمی‌کند. (غافر، ۲۸)

این آیه که بخشی از سخنان مؤمن آل فرعون است، به صورت کنایی و رمزگونه، اشاره ای است به شأن والای حضرت موسی (ع) و این که روشن می‌سازد که فرعونیان، مردمی اسرافکار و دروغگو و درصدد توطئه‌چینی به جهت قتل حضرت موسی (ع) بودند. (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۷، ص ۵۱۰).

در این آیه، مردی که می‌گوید: پروردگار من خداست، اشاره به حضرت موسی (ع) دارد. این مرد، یکی از مؤمنان آل فرعون است که به دلیل ایمان خود، مورد شکنجه و آزار قرار گرفته است.

س. **تَهْمَتِ زَدْنٍ: وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّا لَمُهْتَدُونَ؛** و گفتند: ای افسونگر! پروردگارت را به [پاس] آنچه با تو عهد کرده است، برای ما بخوان، که ما واقعاً به راه درست درآمده‌ایم. (زخرف، ۴۹)

توجه به این آیه روشن می‌سازد که فرعونیان به حضرت موسی (ع) **تَهْمَتِ سحر و افسونگری** زده‌اند. ضمناً این مطلب در آیه ۱۰۹ سوره اعراف نیز اشاره گردیده است. همچنین فرعونیان به حضرت موسی (ع) **تَهْمَتِ فسادگری** نیز داده‌اند. در آیات دیگر نیز این مضمون آمده است (نک: اعراف، ۱۱۰ و ۱۲۷).

ضمناً دقت در آیات دیگری (نک: آل عمران، ۱۰-۱۱؛ انفال، ۵۰-۵۴) که با عبارت «كَذَّابٍ آلِ فِرْعَوْنَ» آغاز می‌گردد، روشن می‌سازد، سرنوشت کفار زمان پیامبر اکرم (ص)، همانند سرنوشت فرعونیان و پیشینیان آنان دانسته شده است که به گنهکاری و دنیاپرستی می‌پرداختند و آیات الهی را تکذیب می‌کردند و عذاب الهی دامگیرشان شد. (ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۱، ص ۳۸۶؛ مکارم، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۲۰۷)

کوتاه سخن آنکه با استفاده از آیات قرآن و توضیح تفاسیر فریقین در ذیل آیات مورد بحث، نظام اخلاقی، فرهنگی، عقیدتی و رفتاری آل فرعون را می‌توان بر این موارد استوار دانست: برده‌گیری، شکنجه‌گری و نسل‌کشی، دنیاپرستی، بت‌پرستی و کفر به خداوند متعال، عجب و خودپستندی و بدشگون دانستن حضرت موسی (ع) و پیروانش، جهل و نادانی، کفر، لجاجت و سحر و جادو دانستن معجزات حضرت موسی (ع)، استکبار و تبهکاری، سوء ادب، پیمان‌شکنی و اعتقاد به تأثیر دعا در رفع مشکلات، غفلت و تکذیب آیات الهی، استضعاف‌گری و کاخ‌نشینی، گنهکاری و ستمکاری، انکار، عناد، برتری‌طلبی و فسادگری، خطاکاری، اسرافکاری، دروغ‌گویی، تهمت زدن و توطئه‌چینی به جهت کشتن حضرت موسی (ع).

۴۹

ضمناً دقت در آیه بعد روشن می‌سازد که نفرین حضرت موسی(ع) و برادرش هارون دربارهٔ فرعونیان مستجاب شده است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۱۹۶). در قرآن آمده است: قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَخْلُفُونَ؛ فرمود: دعای هر دوتان پذیرفته شد. پس ایستادگی کنید و راه کسانی را که نمی‌داندند، پیروی نکنید (یونس، ۸۹). وقتی خداوند دعای موسی(ع) را مستجاب فرمود، به وی دستور داد، بنی‌اسرائیل را شبانه از مصر بیرون ببرد. صبح روز بعد، فرعون و لشگریانش، به دنبال آنان بیرون آمدند و این، مقدمهٔ نابودی و غرق شدن آنان را فراهم نمود. (همان، ج ۵، ص ۱۹۸)

خداوند در چندین آیه از قرآن بر شدت عذاب آل فرعون تأکید کرده است که به برخی از این موارد اشاره می‌کنیم.

(ابن عطیه، ۱۴۲۲، ج ۵، ص ۳۵۸؛ زحیلی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۲۷۲۲)
 ب. کَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزِي مُقْتَدِرًا [اما آنها] همهٔ معجزات ما را تکذیب کردند تا چون زبردستی زورمند، [گریان] آنان را گرفتیم. (قمر، ۴۲)

در بستر، ظروف و جامه‌های آنان آشیانه کرده بود و نزول خون بر فرعونیان نیز به مدّت هفت شبانه روز، سبب آلودگی آنان شده و آب رود نیل را فرا گرفته بود، به طوری که قبطیان آب را خون آلود می‌دیدند؛ اما سبطیان، آن را صاف و زلال مشاهده می‌نمودند. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۷۲۰)

در ضمن، تعبیر «آیاتِ مُفَصَّلَاتٍ» به تفکیک نشانه‌های مزبور و عدم نزول آنها به صورت هم زمان اشاره دارد. (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۱۱، ص ۲۶۳) و این خود، دلیل بر آن است که این‌ها آیاتی الهی بوده است که هر کدام در موقع مناسب نازل می‌گردید؛ چون اگر یکجا نازل می‌شد، ممکن بود خیال کنند، یک امر اتفاقی بوده و هیچگونه ارتباطی به حضرت موسی (ع) و نفرین وی نداشته است. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۸، ص ۲۲۷)

ج. گرفتار شدن آل فرعون به عذاب غرق شدن در دریا: فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ؛ سرانجام از آنان انتقام گرفتیم و در دریا غرقشان ساختیم؛ زیرا آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل بودند. (اعراف، ۱۳۶)
فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَقِمَ لَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا؛ پس [فرعون] تصمیم گرفت، آنان را از سرزمین [مصر] برکند. پس او و هر که را با وی بود، همه را غرق کردیم. (اسراء، ۱۰۳)

با دقّت در این آیات در می‌یابیم، آل فرعون، به سبب غفلت، تکذیب آیات الهی و ارتکاب گناهان خویش، به عذاب الهی گرفتار آمدند و در دریا غرق شدند. این موضوع در آیاتی نیز با مضامینی مشابه، بیان گردیده است (نک: بقره، ۵۰؛ انفال، ۵۴؛ شعراء، ۶۶؛ زخرف، ۵۵؛ دخان، ۲۴).

در کتاب تورات نیز از کارگزاران و لشکریان فرعون، ستم آنان بر بنی اسرائیل و همچنین از نزول عذاب و نابودی آنان در میان رود نیل، سخنانی به میان آمده است. (نک: تورات، سفر خروج: ۵-۱۱؛ جیمز هاکس، ۱۳۷۵، ص ۶۴۹)

۵. ۲. عذاب‌های آل فرعون در آخرت

طبق آیات قرآن، آل فرعون علاوه بر عذاب‌های دنیوی در آخرت نیز به عذاب‌هایی مبتلا خواهند بود:

الف. گرفتار شدن آل فرعون به سخت‌ترین عذاب‌ها در آخرت: فَوْقَهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ * النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ؛ پس خدا او را از عواقب سوء آنچه نیرنگ می‌کردند، حمایت نمود و فرعونیان را عذابی سخت فروگرفت. [اینک هر] صبح و شام بر آتش عرضه می‌شوند و روزی که رستاخیز، برپا شود [فریاد می‌رسد که] فرعونیان را در سخت‌ترین [انواع] عذاب درآورید. (غافر، ۴۵-۴۶).

ب. گرفتار شدن آل فرعون به عذاب جهنم و احتجاج مستضعفان و مستکبران آل فرعون با یکدیگر در آن: وَإِذْ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ؛ و آنگاه که در آتش شروع به آوردن حجت می‌کنند، زیردستان به کسانی که گردنکش بودند، می‌گویند: ما پیروی شما بودیم، پس آیا می‌توانید پاره‌ای از این آتش را از ما دفع کنید؟! (غافر، ۴۷)

فرعونیان در برزخ و قیامت، به عذاب گرفتار خواهند آمد. منظور از «أَشَدَّ الْعَذَابِ»، عذاب قیامت و عذاب جهنم و منظور از «سُوءُ الْعَذَابِ»، عذاب قبر و عذاب برزخی است. (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۷، ص ۵۲۱؛ ثعالبی، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۱۱۷).

امام صادق (ع) نیز در تأیید عذاب برزخی فرعونیان در ذیل آیه می‌فرماید: این عذاب در دنیا، قبل از روز قیامت است؛ زیرا آتش قیامت صبح و شام ندارد و اگر آنها در قیامت، تنها صبح و شام در آتش دوزخ عذاب شوند، در میان این دو باید عذاب نشوند؛ در حالی که چنین نیست؛ پس این عذاب مربوط به برزخ و پیش از روز قیامت است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۸۱۸). همین که مستضعفان آل فرعون با رؤسای مستکبر خویش، در جهنم مشغول بحث و جدل هستند، خود نوعی عذاب و پشیمانی روحی برای آنان محسوب می‌گردد.

همان‌طور که پیش‌تر اشاره کردیم، فرعون به همراه لشگریانش، در دریا غرق گردیدند. در قرآن آمده است: فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِرَ مِنْ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا؛ پس [فرعون] تصمیم گرفت که آنان را از سرزمین [مصر] برگرداند، پس او و هر که را با وی بود، همه را غرق کردیم. (اسراء، ۱۰۳).

ضمناً در قرآن در توصیف لحظات احتضار فرعون چنین آمده است: وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ * آتَيْنَا وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ * فَأَلَيْكُمُ نَجَاتِكُمْ يَدْنُكَ لِيَكُونَ لِمَنْ خَلَقْتَ آيَةً وَإِنْ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ؛ و فرزندان اسرائیل را از دریا گذراندیم، پس فرعون و سپاهیان‌ش از روی ستم، آنان را دنبال کردند، تا وقتی که در شرف غرق شدن قرار گرفت، گفت: ایمان آوردم که هیچ الهی جز آنکه فرزندان اسرائیل به او گرویده‌اند نیست و من از تسلیم‌شدگانم. حالا، در حالی که پیش از این عصیان می‌کردی و از تبهکاران بودی؟! پس امروز تو را با زرهات به [ساحل] می‌افکنیم، تا برای کسانی که از پی تو می‌آیند، عبرتی باشد. بی‌گمان، بسیاری از مردم از نشانه‌های ما غافلند. (یونس، ۹۰-۹۲)

هم اکنون، بدن مومیایی شده فرعون در موزه ملی مصر نگهداری می‌شود و طبق بیان قرآن، عبرتی برای آیندگان محسوب می‌گردد.

۶. نتایج

نتایج حاصل از تحقیق حاضر از این قرار است:

۱. فرعون، لقب حاکمان مصر در دوران‌های پیش از بَطَالِسَه است؛ همانند عمالقه یا خدیو که مصریان، پادشاهان خود را به آن لقب می‌خواندند. همچنانکه رومیان، پادشاهان خود را قیصر، ایرانیان کسری، یمنی‌ها تَبَع، حبشیان نَجاشی، تُرکان خاقان و چینی‌ها، فَعْفُور لقب می‌دادند.

بررسی ویژگی‌های آل فرعون در تفاسیر فریقین

۲. فرعون‌ی که در سفر خروج تورات از او یاد شده است و موسی و هارون (علیهما السلام) عجایب و نشانه‌های خود را در حضور وی به نمایش گذاشت و لشکریان وی در دریای سرخ هنگام تعقیب قوم حضرت موسی (ع) هلاک شدند، پسر سیزدهم رامسس ثانی بوده است که در روزگار وی، اقتدار مصر رو به نقصان گذاشت.

۳. آل فرعون، یکی از اعلام قرآن کریم است که ۱۴ مرتبه در این کتاب شریف به کار رفته است و مقصود از آن، بر طبق نظر مفسران فریقین، قوم فرعون، پیروان، لشکریان و هم‌کیشان وی هستند.

۴. با استفاده از آیات نورانی قرآن کریم و مراجعه به تفاسیر معتبر شیعه و اهل سنت، نظام اخلاقی، فرهنگی، عقیدتی و رفتاری آل فرعون را می‌توان بر این موارد استوار دانست: برده‌گیری، شکنجه‌گری و نسل‌کشی، دنیاپرستی، بت‌پرستی و کُفر به خداوند، عجب و خودپسندی و بدشگون دانستن حضرت موسی (ع) و پیروانش، جهل و نادانی، کُفر، لجاجت و سحر و جادو دانستن معجزات حضرت موسی (ع)، استکبار و تبهکاری، سوء ادب، پیمان‌شکنی و اعتقاد به تأثیر دعا در رفع مشکلات، غفلت و تکذیب آیات الهی، استضعاف‌گری و کاخ‌نشینی، گنهکاری و ستمکاری، انکار، عناد، برتری‌طلبی و فسادگری، خطاکاری، اسرافکاری، دروغ‌گویی، تهمت زدن و توطئه‌چینی به جهت قتل موسی (ع).

۵. طبق آیات قرآن و مطالب تفاسیر فریقین، می‌توان دریافت که آل فرعون به سبب تکذیب آیات الهی، انجام گناهان و ارتکاب جنایات‌های خویش، علاوه بر عذاب‌هایی که در دنیا بدان مبتلا شدند، در آخرت نیز به عذاب‌هایی بسیاری مبتلا خواهند بود.

۷. منابع

- ۱- قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند
- ۲- کتاب مقدس، عهد عتیق (تورات)، سفر خروج
- ۳- آلوسی، سید محمود، (۱۴۱۵)، تفسیر روح المعانی، تحقیق علی عبدالباری، بیروت، دارالکتب العلمیه
- ۴- ابن عاشور، محمد بن طاهر، (بی تا)، التّحریر و التّأویر، بیروت، مؤسسه التّاریخ العربی
- ۵- ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، (۱۴۲۲)، المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، بیروت، دارالکتب العلمیه

- ۶- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل، (۱۴۱۹)، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق شمس الدین، بیروت، چاپ اول، دارالکتب العلمیه
- ۷- بیضاوی، عبدالله بن عمر، (۱۴۱۸)، انوار التزیل و اسرار التأویل، بیروت، چاپ اول، دار احیاء التراث العربی
- ۸- ثعالبی، عبدالرحمان بن محمد، (۱۴۱۸)، تفسیر جواهر الحسان، بیروت، دار احیاء التراث العربی
- ۹- ثعلبی، احمد بن ابراهیم، (۱۴۲۲)، الکشف و البیان عن تفسیر القرآن، بیروت، چاپ اول، دار احیاء التراث العربی
- ۱۰- ثقفی تهرانی، محمد، (۱۳۹۸)، تفسیر روان جاوید، تهران، چاپ سوم، انتشارات برهان
- ۱۱- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۲۵)، لغت نامه، تهران، انتشارات چاپخانه مجلس
- ۱۲- رازی، ابوالفتح حسین بن علی، (۱۴۰۸)، تفسیر روض الجنان و روح الجنان، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی
- ۱۳- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲)، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، چاپ اول، دارالقلم
- ۱۴- زحیلی، وهبه بن مصطفى، (۱۴۱۸)، التفسیر المنیر، بیروت، چاپ دوم، دارالفکر
- ۱۵- زمخشری، محمود، (۱۴۰۷)، الکشاف عن حقائق غوامض التزیل، بیروت، چاپ سوم، دارالکتب العربی
- ۱۶- شوکانی، محمد بن علی، (۱۴۱۴)، فتح القدیر، بیروت، دار ابن کثیر ۱۷. صادقی تهرانی، محمد، (۱۳۶۵)، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن، قم، چاپ دوم، انتشارات فرهنگ اسلامی
- ۱۷- طباطبائی، سید حسین، (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، چاپ پنجم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
- ۱۸- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، تفسیر مجمع البیان، تحقیق حسینی، تهران، چاپ سوم، انتشارات ناصر خسرو
- ۱۹- طبری، محمد بن جریر، (۱۴۱۲)، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، چاپ اول، دار المعرفة
- ۲۰- طریحی، فخرالدین، (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، تحقیق احمد حسینی، تهران، چاپ سوم، انتشارات مرتضوی
- ۲۱- فخر رازی، ابوعبدالله محمد بن عمر، (۱۴۲۰)، مفاتیح الغیب، بیروت، چاپ سوم، دار احیاء التراث العربی
- ۲۲- قرشی، سید علی اکبر، (۱۳۷۷)، تفسیر احسن الحدیث، تهران، چاپ سوم، انتشارات بنیاد بعثت
- ۲۳- قرطبی، محمد بن احمد، (۱۳۶۴)، تفسیر الجامع لاحکام القرآن، تهران، چاپ اول، انتشارات ناصر خسرو
- ۲۴- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، چاپ اول، دارالکتب الاسلامیه
- ۲۵- موسوی بروجردی، کاظم، (۱۳۸۶)، دائره المعارف بزرگ اسلامی، تهران، چاپ اول، انتشارات دائره المعارف اسلامی
- ۲۶- میبدی، رشیدالدین، (۱۳۷۱)، کشف الاسرار، تحقیق علی اصغر حکمت، تهران، چاپ پنجم، انتشارات امیر کبیر
- ۲۷- خوش منش، ابوالفضل، «آل عمران»، دائره المعارف قرآن کریم، (۱۳۸۵)، انتشارات مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم، قم، چاپ اول، بوستان کتاب
- ۲۸- هاشمی رفسنجانی، اکبر و محققان مرکز معارف فرهنگ و معارف قرآن، (۱۳۸۹)، فرهنگ قرآن، قم، بوستان کتاب